

מילה וגבולות הזמן גרמא

א. כאשר אנו חושבים על המושג מצוות עשה שהזמן גרמן, המצוות שאנו רואים לנגד עינינו הן החגים, סוכה, לולב. מצוות שזמן הוא חלק מהותי בהגדרתן ובמהותן. אולם, ישנן מצוות שבהן הזמן ממלא תפקיד קטן ואדם מצווה בהן במשך כמעט כל ימות השנה. כך למשל בתפילין וציצית. הברייתא בקידושין מלמדת שגם מצוות אלו נחשבות כמ"ע שהז"ג (קידושין לג):

כל מצות עשה שהזמן גרמא וכו'. ת"ר: איזוהי מצות עשה שהזמן גרמא? סוכה, ולולב, שופר, וציצית, ותפילין.

רש"י מסביר מדוע מצוות תפילין נחשבת למ"ע שהז"ג (רש"י שם):

ותפילין - וקסבר לילה לאו זמן תפילין אי נמי שבת ויו"ט לאו זמן תפילין הילכך כיון דאיכא שעתא דלא מיחייב בה זמן גרמא הוא.

מדוע תפילין נחשבת כמ"ע שהזמן גרמא? נסה לנסח את הדברים ככלל רחב שיקבע מתי מצוה מוגדרת כמ"ע שהז"ג.

עולה אפוא מדברי הברייתא שגם מצוות שאינן חלק מעולם החגים נחשבות כמ"ע שהז"ג, 'כיון דאיכא שעתא דלא מיחייב בה זמן גרמא הוא' - כיון שיש שעה שבה אדם אינו מצווה, בתפילין בלילה או בשבתות וימים טובים, המצוה מוגדרת כמ"ע שהז"ג. נבקש להתבונן במרחבי דין זה, ונעשה זאת דרך מפגש עם דברי רבותינו הראשונים והאחרונים בסוגיית פטור אישה ממצוות מילת בנה. נתחיל את המסע בלימוד הסוגיה בקידושין ובלמוד המשנה (קידושין כט):

כל מצות הבן על האב - אנשים חייבין, ונשים פטורות.

רב יהודה מפרש (שם):

אמר רב יהודה, הכי קאמר: כל מצות הבן המוטלות על האב לעשות לבנו - אנשים חייבין, ונשים פטורות.

נשים פטורות אפוא ממצוות ש'מוטלות על האב לעשות לבנו'. אחת ממצוות אלו היא מצוות המילה והגמ' דנה במקור הפטור (שם):

למולו. מנלן? (שהאב מצווה למול את בנו) דכתיב: וימל אברהם את יצחק בנו. והיכא דלא מהליה אבוה (כאשר האב לא מהל אותו) - מיחייב בי דינא למימהליה, דכתיב: המול לכם כל זכר; והיכא דלא מהליה בי דינא - מיחייב איהו למימהל נפשיה, דכתיב: וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה. איהי (היא, האם) מנלן דלא מיחייבא? דכתיב: כאשר צוה אותו אלהים, אותו - ולא אותה.

מה המקור לפטור האם? חשוב היטב: מדוע הגמ' הוצרכה לדרשה זו ולא הסיקה את הפטור מהדין הכללי של מ"ע שהז"ג?

הגמ' דורשת את פטורה של האישה מהמילה 'אותו', אותו ולא אותה. רבותינו הראשונים שואלים: מדוע הגמ' לא נימקה את הפטור בכך שהמילה היא מצוות עשה שהזמן גרמא? ותשאל אתה, מדוע שמילה תיחשב בכלל כמצוה שהזמן גרמא? נלמד את דברי ה**תוספות** (שם):

אותו ולא אותה - וא"ת למה לי קרא תיפוק ליה דמצות עשה שהזמן גרמא הוא שנימול בשמיני ללידתו ונשים פטורות וי"ל כיון דמיום השמיני והלאה אין לה הפסק לאו זמן גרמא הוא וא"ת אכתי מ"ע שהזמן גרמא הוא דאין מלין אלא ביום כדאייתא בפרק הערל (יבמות דף עב.) וי"ל דאתיא (שהברייתא שדורשת את פטור האישה מאותו נאמרה לשיטה) כמאן דאמר התם דמילה שלא בזמנה נוהגת בין ביום בין בלילה.

מהן שתי הסיבות האפשריות להגדרת מילה כמ"ע שהז"ג? מדוע בכל זאת אין די בהן ויש צורך בדרשה?

מדברי התוספות עולות שתי סיבות אפשריות להגדרת מילה כמ"ע שה"ז: הראשונה היא שהתינוק נימול מהיום השמיני בלבד. התוספות אומרים שאין די בכך 'כיון דמיום השמיני והלאה אין לה הפסק לאו זמן גרמא היא'. כלומר, אדם חייב למול רק תינוק בן שמונה ימים, ועד אז התינוק עוד לא הגיע לשלב שבו האב חייב למולו. אין אפוא זמן מסוים שבו אדם פטור מן המצוה: עד שהתינוק מגיע לגיל שמונה ימים המצוה כלל לא חלה ומרגע שהיא חלה האב מחויב בה תמיד. הסיבה השנייה האפשרית להגדרת מילה כמ"ע שהז"ג היא חוסר היכולת למול בלילה. המילה דומה אפוא לתפילין: כשם שתפילין נחשבת כמ"ע שהז"ג בשל הפטור בלילה, כך גם מילה. סיבה זו משמעותית יותר לדעת התוספות, ומוכרחים לומר לדעתם שהברייתא שדורשת את הפטור מ'אותו' הולכת בדרכם של הסוברים שמילה שלא בזמנה, לאחר היום השמיני, נוהגת גם בלילה. לפי עמדה זו מצוות המילה מתחילה בבוקר יום השמיני ומאז אין לה הפסק, ומאחר שכך הרי שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא והאם פטורה רק בשל דרשת 'אותו ולא אותה'.

ב. להבנת התוספות, הדעה שמילה שלא בזמנה נוהגת ביום בלבד, הדעה שנפסקה להלכה, סבורה שמילה היא אכן מ"ע שהז"ג, ולדעתה אין צורך בדרשה מיוחדת כדי לפטור נשים ממילת בנם. הרמב"ן והריטב"א חולקים על כך, וכך כותב הריטב"א (שם):
ואיהי מנא לן דלא מיחייבא למול את בנה. וכי תימא למה לי קרא תיפוק לי דהא מצות עשה שהזמן גרמא היא דמילה ביום ולא בלילה ונשים פטורות, איכא למימר דהתם הוא במצוה דנפשה אבל הכא במצוה דבנה הוה אמינא דמחייבא דלא גרעה מבית דין דמחייבי למימהליה להכי איצטריך קרא למיפטרה דכתיב אותו ולא אותה.

מדוע אין די בכלל הרגיל של פטור נשים ממ"ע שהז"ג ויש צורך בדרשה נוספת? מה הו"א שנחייב נשים במילה על אף היותה מ"ע שהז"ג?

מהי כוונת הריטב"א? מהי הסברה שמצריכה דרשה מיוחדת? **המנחת חינוך** הבין שכוונתו לחדש כלל יסודי לפיו נשים פטורות ממ"ע שהז"ג שמוטלות על גופן בלבד. כך הוא כותב תוך כדי דיונו בטעם לכך שנשים חייבות בשבת במצוות שביתת בהמתו (מנחת חינוך מצוה לב):
והנה לשיטת הריטב"א שהבאתי לעיל מצות מילה לתרץ קושיית התוס' למה לי במילה הדרש דאותו ולא אותה שאין האשה חייבת במילת בנה הא הוי ליה מ"ע שהז"ג, ע"ש בקידושין שתיירץ הריטב"א דכלל זה דנשים פטורות ממ"ע שהז"ג אינו אלא במצוה שבגופו כמו ציצית ותפילין וסוכה וכדומה, אבל למול הבן שאינה מצוה שבגוף רק על דבר אחר האשה גם כן חייבת על כן צריך קרא דאותו. אם כן כאן נמי דהמצות עשה של שביתת בהמתו ועבדו הוי ליה

כמו שם שחל מצות עשה למול הבן אם כן בלא מיעוט נשים חייבות וכאן אין לנו מיעוט על נשים.

מדוע נשים חייבות במצוות שביתת בהמתו? כיצד הוא לומד זאת מדברי הריטב"א?

להבנתו בריטב"א נשים חייבות במ"ע שהז"ג שאינן מוטלות ישירות על גופן, והן פטורות רק ממצוות שמוטלות ישירות על גופן כציצית ותפילין וסוכה. לכן היינו זקוקים לדרשה מיוחדת כדי לפטור את האם ממילה, ולכן נשים חייבות במצוות שביתת בהמתו, מצוה שמוטלת על דבר אחר ולא על גופן בלבד.

ר' אשר וייס הבין את דברי הריטב"א אחרת (מנחת אשר בראשית סימן טז):

ובמנחת חינוך בכמה מקומות הבין בדברי הריטב"א דחלוקים מצוות שבגופן ממש ממצוות שעל דבר אחר, ומכאן זה כתב לחדש דנשים מצוות שביתת בהמתן בשבת דהוי מ"ע שעל הבהמה ולא על גוף האדם, וכן כתב במצוות שביתת הארץ בשנת השביעית דנוהגת בין באנשים ובין בנשים¹ אע"פ דהוי מ"ע שהזמ"ג כיון דאין המצוה בגוף האדם... והנה לכשנדייק בדברי הריטב"א ובפרט בדברי הרמב"ן נראה דאין כונתם לחדש בכל מ"ע שהזמ"ג דנשים חייבות אם אין המצוה תלויה בגופן, אלא הוה אמינא דזה דין מיוחד במילה דאשה חייבת במילת בנה כמו דחוב הוא על כל ישראל למול כל בן זכר היכי דלא מלו אביו דכתבו דהוא אמינא דתתחייב אשה למול את בנה דומיא דבי"ד שחייבין למולו ולכך בעינן מיעוט דאין היא חייבת. אך בשאר מצוות עשה שהזמ"ג דאין מצוותן מוטלת על בי"ד לקיימם פשיטא דאף נשים אין צריכות לקיימן. ואין כונתם לחלק בין מצוה שעל גופה למצוה שהיא חוץ לגופה, אלא בין מצוות דידה למצוות מילת הבן שעיקרה על הבן עצמו אלא שנצטוו אביו ובית דין למולו בקטנותו במקומו ובזה הו"א דגם אשה חייבת אף דהוי זמ"ג וז"ב.

מהי כוונת הריטב"א להבנת ר' אשר וייס? מה ההבדל בינו למנחת חינוך בהבנת הריטב"א?

להבנתו, הריטב"א לא התכוון לחדש כלל יסודי ורחב שמחייב נשים במ"ע שהז"ג אם אין המצוה תלויה בגופן בלבד. הוא אמר סברה מקומית במילה: היינו חושבים שהואיל ועיקרה של המצוה הוא דאגה לכך שהבן יהיה נימול, ועל כן אפילו בית הדין חייב למולו, קל וחומר שהאם חייבת למולו למרות שמצוה זו היא מ"ע שהז"ג. לכן לא היה די בכלל הרגיל והיה צורך בדרשה נוספת.

ג. לאחר שנפגשנו עם תשובות התוספות² והרמב"ן³, נמשיך לדברי התוספות רי"ד (שם):

תשובה היכי אמרינן דמצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות הני מילי מצוה דתליא בגופה והיא אינה מצווה אלא לזמן ידוע ולא בכל זמן, אבל מצוה דלא תליא בגופה כגון למול את בנה אף על גב דמילת הבן יש לה זמן נהי דקבוע הזמן לבן הנימול אבל האב שצוהו הבורא להתעסק במילת בנו העסק ההוא אין לו זמן שבין ביום ובין בלילה יטרח ויכין צרכי מילת בנו,

1. אפילו בדברים שאסורים מכוח מצוות עשה בלבד ולא מכוח לאו.
2. הדרשה נצרכה לפי הדעה שמילה שלא בזמנה נוהגת גם בלילה, שכן לפי דעה זו מילה אינה מ"ע שהז"ג – היא נוהגת מהיום השמיני והלאה ללא הפסק. ואכן, לפי הדעה שנפסקה להלכה שמילה שלא בזמנה נוהגת ביום אין צורך בדרשה ונשים פטורות מכוח הפטור הכללי של מ"ע שהז"ג.
3. הדרשה נצרכה בשל הו"א שהואיל ואפילו בי"ד חייבים לדאוג למילת הבן, אז ק"ו שהאם תהיה חייבת בכך.

והלכך אי לאו אותו הוה מחייבינן גם האשה ואין זמן הקבוע לכן פוטרה דהוה אמינא היא תתעסק בין ביום בין בלילה עד שתמול את בנה בזמנו אבל הציצית היא מצוה שתלויה על גופו של אדם ואי הוה מחייבינן האשה היתה מצותה תלויה בזמן הלכך פטורה.

מדוע מצוות המילה אינה נחשבת כמ"ע שהז"ג גם אם מלים בפועל ביום בלבד? חשוב היטב: מה ההבדל בין מצוות האב לפי התוספות ר"ד ובין מצוות האב לפי הראשונים האחרים שלמדנו? מהי המחלוקת בניהם?

לדבריו, האב מצווה לדאוג לכך שבנו יכנס לברית ולחובה זו אין זמן, שכן גם בלילה הוא מצווה לפעול למען כניסת הבן לברית אם יש צורך בכך, 'שבין ביום ובין בלילה יטרח ויכין צרכי מילת בנו'. לכן, המילה אינה מוגדרת כמ"ע שהז"ג ויש צורך בדרשה נוספת כדי לפטור נשים. בניגוד לתוספות וריטב"א שהבינו שהאב מחויב למול את בנו בפועל, התוס' ר"ד הבין שהאב מחויב לפעול למען כניסת הבן לברית, מצוה שניתן לקיים גם בלילה ועל כן אינה מ"ע שהז"ג. לכן הגמ' הייתה זקוקה לדרשה נוספת כדי לפטור את האם.

ד. התשובה האחרונה שעמדה בפנינו נפגש משיבה אותנו אל השאלה שבה פתחנו: האם בכל מצב שבו לא ניתן לבצע מצוה מסוימת בזמן מסוים המצוה תוגדר כמ"ע שהז"ג? נלמד את חילוקי היסודי של בעל המקנה, ר' פנחס הורביץ⁴ (שם):

מיהו לולי דברי התוס' היה נראה דלא דמי הכא למצות ציצית דהוי ליה מצות עשה שהז"ג משום דאינו נוהג בלילה משום דהתם פטרה רחמנא כסות לילה, מה שאין כן הכא דהחיוב הוא לעולם אלא דהמצוה אינה כשירה אלא ביום, תדע דאם לא כן נימא נמי דכל הקרבנות דאינן כשרים להקריב אלא ביום וכן שריפת קדשים דאינה אלא ביום אשה פטורה מהן. אלא דהמצוה אינה כשירה לעשות אלא ביום אבל החיוב מוטל על האדם בכל שעה ואינה מצות עשה שהזמן גרמא.

מה ההבדל בין ציצית למילה? מדוע מילה אינה נחשבת כמ"ע שהז"ג למרות שלא ניתן למול בלילה?

מצוה נחשבת כמ"ע שהז"ג רק כאשר יש זמן שבו אדם פטור מן המצוה. כך הן מצוות הציצית והתפילין: אדם פטור מהן בלילה. ממצוות המילה, לעומת זאת, אדם אינו פטור בלילה: הלילה הוא זמן שאינו כשר לעשיית המצוה. אדם תמיד מצווה למול את בנו, אולם יש זמנים שבהם לא ניתן לבצע את המצוה. זמנים אלו שאינם כשרים לעשיית המצוה אינם מגדירים אותה כמצוות עשה שהזמן גרמא.

חשוב היטב: מדוע התוספות לא ענו כך? מהי נקודת המחלוקת בינם למקנה?

---

4. מתוך פרויקט השו"ת: "רבי פינחס ב"ר צבי הירש הלוי הורוויץ (או: איש הורוויץ) נולד בעיר טשורטקוב שבפולין בשנת תצ"א (1730) למשפחת רבנים. למד תורה מפי אביו שהיה אב"ד בטשורטקוב, ומפי אחיו הגדולים ר' נחום, לימים אב"ד בעיר פרסקרוב, ור' שמואל שמלקא, לימים רבה של העיר ניקלשבורג. מאוחר יותר התקרבו האחים ר' פינחס ור' שמואל לר' דב בר ממזריטש, תלמיד הבעש"ט. בהמשך שימש ר' פינחס ברבנות בערים שונות, ובשנת תקל"ב (1772) מונה למלא את מקומו של ר' אברהם אביש (נפטר בשנת תקכ"ט - 1768) כרבה של פרנקפורט דמיין, ובתפקיד זה שימש במשך 33 שנים, עד מותו בשנת תקס"ה (1805)."

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. אינהי מנלן דלא מיחייבא? דכתיב: כאשר צוה אותו אלהים, אותו - ולא אותה. מדוע יש צורך בדרשה זו? מדוע שלא נפטור נשים בשל היות המילה מ"ע שהז"ג, שהרי אי אפשר למול בלילה?
מהי תשובת תוספות? מהי תשובת התוס' רי"ד? מה ההבדל בניהם בתפיסת חיוב האב?
2. איכא למימר דהתם הוא במצוה דנפשה אבל הכא במצוה דבנה הוה אמינא דמחייבא דלא גרעה מבית דין דמחייבי למימהליה להכי איצטריך קרא למיפטרה דכתיב אותו ולא אותה. כיצד הבין המנחת חינוך את דברי הריטב"א? מה הכלל שהוא למד מכך? היכן הוא יישם אותו? כיצד הסביר המנחת אשר את דברי הריטב"א? אילו היית צריך לבחור פרשנות אחת, באיזו היית בוחר?
3. מהי תשובת המקנה? מהו היסוד העקרוני שעולה מדבריו? חשוב היטב: מדוע הראשונים האחרים לא קיבלו אותו? מהי נקודת המחלוקת?